

УДК 811.133.1'373.46:778.5(045)

ТЕРМІНИ-ЮКСТАПОЗИТИ В ТЕРМІНОСИСТЕМІ КІНЕМАТОГРАФА ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Лоскутова Н. М.

У статті висвітлюється питання функціонування термінів-юкстапозитів в терміносистемі кінематографа французької та української мов. Розглянута специфіка утворення кінематографічних термінів-юкстапозитів у досліджуваних мовах, проаналізовано їх структурні та семантичні особливості, виявлено спільні та відмінні риси даних термінів.

Ключові слова: термін, терміносистема, словоскладання, юкстапозит.

В статье освещается вопрос функционирования терминов-юкстапозитов в терминосистеме кинематографа французского и украинского языков. Рассмотрена специфика образования кинематографических терминов-юкстапозитов в исследуемых языках, проанализированы их структурные и семантические особенности, выявлены общие и отличительные черты данных терминов.

Ключевые слова: термин, терминосистема, словосложение, юкстапозит.

The article deals with the functional process of yukstapozyt terms in the terminological system of the French and Ukrainian languages. The specificity of formation of the cinematographic yukstapozyt terms in the languages under consideration has been taken up, their structural and semantic peculiarities have been analysed, common and distinctive features of given terms have been displayed.

Key words: term, terminological system, composition, yukstapozyt terms.

Одним з важливих напрямків термінознавства є вивчення способів створення нових термінів. Це пов'язано з тим, що ХХ століття і початок ХХІ століття характеризуються бурхливим розвитком національних терміносистем, справжнім термінологічним "бумом". Розгляд та аналіз термінотворчих процесів сприяє впорядкуванню і гармонізації терміносистем, а також виявленню оптимального способу термінотворення.

Одним з поширених способів творення термінів є словоскладання. Проблемою утворення нових лексичних одиниць шляхом словоскладання в різні часи займалися як вітчизняні мовознавці (Л. Е. Азарова [1], К. Г. Городенська [4], М. А. Жовтобрюх [9], Н. Ф. Клименко [5], О. А. Стишов [11]), так і зарубіжні лінгвісти (Е. Бенвеніст [13], Г. Гросс [16], А. Дарместетер [15], Д. Корбен [14], М.-Ф. Мортюре [17]). Були досліджені словотворчі моделі, лінгвальний статус, логіко-синтаксичні відношення між компонентами складних слів. Тим не менш, вивчення механізмів словоскладання не втрачає своєї актуальності, особливо з точки зору зіставлення даного словотворчого способу в двох неблизько споріднених мовах.

Метою статті ставимо різнобічне дослідження особливостей словоскладання в терміносистемі кінематографа французької та української мов. Відповідно до мети сформульовано такі завдання: проаналізувати специфіку утворення складних термінів шляхом словоскладання в терміносистемі кінематографа досліджуваних мов; класифікувати складні французькі та українські кінематографічні терміни згідно їх структурних і семантичних особливостей; виявити спільні та відмінні риси процесу словоскладання в кінематографічній терміносистемі французької та української мов.

Об'єктом дослідження є терміносистема кінематографа французької та української мов. Предметом дослідження виступають французькі та українські кінематографічні терміни, утворені шляхом словоскладання.

Матеріалом для дослідження послужили однослівні французькі кінематографічні терміни обсягом 1610 одиниць, серед яких шляхом словоскладання

було утворено 98 термінів (6 %), а також українські французькі кінематографічні терміни обсягом 1885 одиниць, серед яких шляхом словоскладання було утворено 87 термінів (5 %).

Словоскладання (юкстапозиція) належить до синтаксико-морфологічного способу словотворення та передбачає поєднання в одному складному слові двох і більше простих слів або форм слів [12, с. 34; 9, с. 6]. Лексичні одиниці, отримані таким чином, називаються складними словами або юкстапозитами. В історичному плані словоскладання є першою сходинкою під час утворення складних слів [9, с. 7].

Юкстапозит являє собою цілісно оформлену лексичну одиницю, між компонентами якої не повинно існувати синтаксичних відносин. Компоненти юкстапозитів характеризуються позиційною стійкістю, їх порядок є фіксованим, а перестановка – неможливою [1, с. 91]. У зв'язку з цим можна говорити про семантичну неподільність юкстапозитів: лексичне значення складного слова не дорівнює сумі значень його компонентів [2, с. 157], а, отже, характеризується певним ступенем ідіоматичності [1, с. 87]. Компоненти юкстапозитів утворюють неподільний комплекс і передають єдине поняття. При цьому один з компонентів виконує функцію характеристики, висловлюючи видову відмінність, а інший є опорним компонентом [6, с. 68].

Зі структурної точки зору цілісна оформленість юкстапозита виявляється в соположенні компонентів та/або їх написанні через дефіс, а також у наявності одного головного наголосу [12, с. 96; 2, с. 158]. Ці ознаки дозволяють відрізнити юкстапозити від апозитивних словосполучень.

Згідно існуючої тенденції, словоскладання більше характерне для утворення складних іменників [17, с. 46; 7, с. 109]. Це твердження справедливе також і для терміносистеми кінематографа досліджуваних мов: 99% французьких та 100% українських кінематографічних термінів є іменниками-юкстапозитами. У терміносистемі кінематографа французької мови тільки один термін являє собою прикметник-юкстапозит: *négatif-positif*.

Найбільш продуктивною моделлю в терміносистемі кінематографа французької та української мов є модель "S + S". За цією моделлю утворено 66 термінів у французькій мові та 77 в українській.

За типом логіко-синтаксичних відношень між компонентами складного слова виділяють два види зв'язку [5, с. 40; 1, с. 82]:

1) обидва компоненти синтаксично координуються, вони рівноправні в значеннєвому відношенні. Юкстапозити цього типу створені на основі словосполучень із сурядним зв'язком. Синтаксичним еквівалентом подібних складних слів є словосполучення зі сполучниками *... et ... / ... i... або ... comme... / ... як ...* :

фр.: *caméra-stylo (f), enregistreur-reproducteur (m), révélateur-fixateur (m), scénario-maquette (m), sècheuse-glaceuse (f)*;

укр.: *кінорежисер-постановник, кран-візок, нумератор-хлопавка, підсилювач-обмежувач, проїзд-супроводження*.

Подібні юкстапозити у французькій лінгвістиці трактуються як ендоцентричні [17, с. 47].

Варто відзначити, що Н. Ф. Клименко розмежовує два види словосполучень з сполучником *як*: ті, які виражають функціональне призначення предмета, і ті, в яких *як* підкреслює схожість предметів [5, с. 41]. У французькій та українській терміносистемі кінематографа було виокремлено тільки терміни, компоненти яких висловлюють функціональне призначення предмета.

2) один компонент юкстапозита підпорядковується іншому, відповідно, у значеннєвому плані вони є нерівноправними. Такі складні слова можуть трансформуватися в атрибутивні словосполучення, де один компонент буде конкретизувати інший:

фр.: *bande-vidéo (f), caméra-son (f), effet-fiction (m), plan-éclair (m)*;

укр.: *люкс-секунда, тест-перегляд, трюк-машина, фокус-група*.

М.-Ф. Мортюре називає такі юкстапозити екзоцентричними [17, с. 47].

Більшість іменників цього типу становлять запозичені складні слова:

фр.: *block-booking (m), click-stop (m), fish-eye (m), flash forward (m), key-light (f)*;

укр.: *бокс-офіс, контент-аналіз, роуд-муві, флеш-анімація, фут-ламберт.*

В українській терміносистемі кінематографа виділяється численна група субстантивів-юкстапозитів, компоненти якої пов'язані родо-видовими відносинами та об'єднані певною істотною ознакою. Велика частина утворень містить компонент *фільм*, який є носієм родової ознаки і виконує функцію означуваного. Дані юкстапозити служать для найменування підвидів і піджанрів кінематографа, а їх постпозитивний компонент конкретизує та звужує значення певного терміна: *фільм-балет, фільм-вистава, фільм-епюр, фільм-нарис, фільм-опера.*

Ще одна група українських іменників-юкстапозитів містить в якості носія родової ознаки найменування кінопрофесій, а другий компонент є диференційним: *режисер-аніматор, режисер-координатор, режисер-оператор, художник-аніматор, художник-архітектор, художник-гример.*

Так, *художник-фотограф* це не художник, який є фотографом, це член творчої групи по зйомках художнього фільму, який створює засобами фотомистецтва фоторекламу, що відображає творчий задум авторів фільму.

У французькій терміносистемі кінематографа виділена лише нечисленна група іменників-юкстапозитів, компоненти якої знаходяться в родо-видових відносинах. Це складні слова, де родовим словом є термін *image: image-action (f), image-perception (f), image-pulsion (f), image-temps (f)*. Дані терміни увійшли в терміносистему кінематографа завдяки кінотеоретику Ж. Делезу, який описував кіно як систему різноманітних образів.

На другому місці за кількістю утворених термінів-юкстапозитів у терміносистемі кінематографа французької та української мов знаходиться модель "Adj + S". За цією моделлю утворено 14 термінів у французькій мові і 7 в українській. Особливістю даних юкстапозитів є те, що переважну більшість з них представлено запозиченими термінами в обох мовах:

фр.: *background (m), bluescreen (m), hard-core (m), heimatfilm (m);*

укр.: *бланк-фільм, лонг-лист, хепі-енд, шот-лист.*

Варто відзначити, що з точки зору синхронії подібні утворення можна віднести до простих слів, оскільки в мові-реципієнті вони сприймаються як структурно-цілісні одиниці, а їх афіксальні форманти не відіграють словотвірної ролі [3, с. 207]. Тим не менш, було б правомірно віднести подібні запозичення до юкстапозитів, оскільки структурно в них можна виділити кілька компонентів. Особливо чітко це видно на прикладі спільнокоренових термінів, часто антонімічних, утворених за однією моделлю:

фр.: *bluescreen (m) – greenscreen (m), softcore (m) – hard-core (m);*

укр.: *лонг-лист – шот-лист.*

У французькій терміносистемі кінематографа лише три прикметники-юкстапозити створено засобами французької мови: *court-métrage (m), long-métrage (m), moyen-métrage (m)*. Всі три терміна позначають тривалість кінофільму або окремої його частини.

Серед моделей, що дозволяють утворювати іменники-юкстапозити у французькій терміносистемі кінематографа, продуктивною також є модель "V + S", де іменник виступає в ролі доповнення. За даною моделлю було утворено 8 термінів. Особливістю даної конструкції є незмінність дієслівної форми (дієслово завжди стоїть у 3 особі однини теперішнього часу), а також відсутність детермінанта перед іменником: *cache-collure (m), coupe-flux (m), porte-filtre (m), porte-lampe (m), porte-objectif (m)*. Компоненти подібних конструкцій з'єднані між собою предикативно-об'єктними відносинами [10, с. 127].

В українській терміносистемі кінематографа термінів, утворених за описаною моделлю, виявлено не було.

Що стосується лексичної семантики, то в терміносистемі кінематографа французької та української мов можна виділити шість основних лексичних груп юкстапозитів із загальною семантичною ознакою:

1) найменування професій кіномистецтва:

фр.: *aide-accessoiriste (m), assistant-producteur (m), faire-valoir (m), clapman (m), script-girl (f);*

укр.: *кінооператор-постановник, режисер-монтажер, художник-мультиплікатор, художник-фазовник;*

2) найменування інструментів, предметів, засобів кіносправи:

фр.: *banc-titre (m)*, *cuve-écran (f)*, *disque-obturateur (m)*, *double-huit (m)*, *monte-décors (m)*, *press-book (m)*, *sunlight (m)*;

укр.: *кран-штатив*, *фільтр-прес*, *фільм-сканер*, *софт-об'єктив*, *штатив-струбуцина*;

3) найменування жанрів, видів, напрямів кінематографа:

фр.: *cinéma-vérité (m)*, *Kammerspiel (m)*, *softcore (m)*, *underground (m)*, *western-spaghetti (m)*;

укр.: *спагеті-вестерн*, *телефільм-концерт*, *фільм-дослідження*, *фільм-катастрофа*, *фільм-подорож*, *фільм-фейлтон*;

4) найменування прийомів та методів кіномистецтва:

фр.: *hors-champ (m)*, *image-mouvement (f)*, *plan-séquence (m)*, *play-back m*, *son-image-mouvement (m)*;

укр.: *нон-фініто*, *панорама-слідування*, *перфоманс-анімація*, *план-епізод*, *стоп-кадр*;

5) найменування одиниць виміру:

фр.: *foot-candle (m)*, *foot-lambert (m)*, *mètre-semaine (m)*;

укр.: *люкс-секунда*, *фут-ламберт*, *фут-свічка*;

6) найменування приміщень, комплексів:

фр.: *box-office (m)*, *camion-laboratoire (m)*, *drive-in (m)*;

укр.: *бокс-офіс*.

У французькій терміносистемі кінематографа найбільшу кількість юкстапозитів об'єднує лексична група, що іменує предмети і засоби кіносправи (38 термінів). Дана група характеризується неоднорідністю складу і містить терміни-юкстапозити, утворені на основі національних компонентів, а також запозичені термінологічні одиниці.

Так, термін *caméra-son (f)* позначає звукозаписну камеру, яка дозволяла проводити кінознімання з синхронним записом звукового супроводу. Латка на місці склейок на монтованій звуковій доріжці, яка дозволяє приховати шумові перешкоди, отримала назву *cache-collure (m)*. Для позначення оптичних систем, що дозволяють знімати акторів на синьому або зеленому фоні (з наступною заміною цього фону на будь-який інший), французька терміносистема кінематографа запозичила англійські терміни *bluescreen (m)* та *greenscreen (m)*. І лише через певний час у досліджуваній терміносистемі з'явилися терміни-кальки *fond bleu (m)* і *fond vert (m)*, які тепер функціонують паралельно.

В українській терміносистемі кінематографа найбільшу кількість термінів-юкстапозитів представлено в лексико-семантичній групі найменувань жанрів, видів, напрямів кіномистецтва (29 одиниць). Майже всі вони містять у своєму складі термінокомпонент *фільм* в препозиції. Частина з цих термінів позначає фільми документального жанру: *фільм-дискусія*, *фільм-дослідження*, *фільм-нарис*, *фільм-портрет*, *фільм-розслідування*. Так, термін *фільм-портрет* позначає кінотвір, який належить до неігрового кіно і зображує будь-яку реально існуючу особистість засобами кінематографа.

Частина термінів позначає нові різновиди музичних і художніх фільмів: *фільм-казка*, *фільм-катастрофа*, *фільм-мюзикл*, *фільм-подорож*, *фільм-ревію*. Наприклад, жанр *фільм-ревію* виник в 1930 роках ХХ ст. з появою звукового кіно і демонстрував окремі музичні, вокальні, танцювальні або циркові номери [8, с. 124]. *Фільм-катастрофа* являє собою гостросюжетний твір кіномистецтва, що зображує катастрофічні події. Цей жанр виник в Голлівуді на початку 1970-х рр. ХХ ст. і не втрачає своєї популярності в наші дні, особливо з урахуванням використання 3D-технологій.

Виходячи з вищесказаного, можна зазначити, що словоскладання в терміносистемі кінематографа французької та української мов поступається за продуктивністю іншим засобам термінотворення, що пояснюється певною громіздкістю конструкції. Терміни, утворені шляхом словоскладання, характеризуються цілісною оформленістю, є складними за структурою і мають загальний план вираження та змісту. Склад термінів-юкстапозитів відрізняється неоднорідністю і містить національні, інтернаціональні та запозичені компоненти. Переважна більшість термінів-юкстапозитів у досліджуваних мовах представлена

іменниками, утвореними за моделлю "S + S". У терміносистемі кінематографа французької мови спостерігається кількісне переважання термінів, що позначають предмети і засоби кіносправи. В українській терміносистемі найбільша кількість термінів-юкстапозитів об'єднує лексико-семантична група назв жанрів і напрямів кіномистецтва.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у всебічному дослідженні термінів-комполітів у терміносистемі кінематографа французької та української мов.

Література

1. Азарова Л. Е. Складання як один із способів словотвору / Л. Е. Азарова, Н. Й. П'яст. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2005. – 132 с.
2. Алаторцева С. И. Новая кинематографическая лексика в современном русском литературном языке : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / С. И. Алаторцева; АН СССР, Ленинград. отд-е ин-та языкознания. – Ленинград, 1984. – 281 с.
3. Волкова Т. Я. Особенности словообразовательной номинации в терминологии английского литературоведения / Т. Я. Волкова // Типология мовних значень у діяхронічному і зіставному аспектах : зб. наук. пр. – Донецьк : ДонДУ, 2003. – Вип. 8. – С. 205–211.
4. Городенська К. Г. Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису / К. Г. Городенська // Мовознавство – 1988. – № 3. – С. 27–34.
5. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с.
6. Лебедева О. Н. Русская кинематографическая лексика (структурно-семантический анализ) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / О. Н. Лебедева, Днепропетр. гос. ун-т им. 300-летия воссоединения Украины с Россией. – Днепропетровск, 1984. – 205 с.
7. Лопатникова Н. Н. Лексикология современного французского языка : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / Н. Н. Лопатникова, Н. А. Мовшович. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1982. – 256 с.
8. Миславський В. Н. Кінословник. Терміни, визначення, жаргонізми / В. Н. Миславський. – Харків, 2007. – 328 с.
9. Морфологічна будова сучасної української мови / М. А. Жовтобрюх, І. Р. Вихованець та ін. – К. : Наук. думка, 1975. – 208 с.
10. Нікуліна І. М. Субконтинуум інформатики й обчислювальної техніки у французькій, українській та російській мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / І. М. Нікуліна; Донец. нац. ун-т. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – 204 с.
11. Стишов О. А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. / О. А. Стишов // Мовознавство, 1999. – № 1 – С. 7–21.
12. Цыбова И. А. Словообразование в современном французском языке : учебное пособие / И. А. Цыбова. – М. : Высш. шк., 2008. – 128 с.
13. Benveniste E. Fondements syntaxiques de la composition nominale / E. Benveniste // Bulletin de la Société de linguistique, 1967. – Т. 62. – Р. 15–31.
14. Corbin D. Hypothèses sur les frontières de la composition nominale / D. Corbin // Cahiers de grammaire. – 1992. – № 17. – Р. 26–55.
15. Darmesteter A. De la création actuelle de mots nouveaux dans la langue française et des lois qui la régissent / A. Darmesteter. – Genève : Slatkine, 1972. – 307 p.
16. Gross G. Degré de figement des noms composés / G. Gross // Langage. – 1988. – № 90. – Р. 57–72.
17. Mortureux M.-F. La lexicologie entre langue et discours / M.-F. Mortureux. – Paris : Armand-Colin, Sejer, 2004. – 194 p.